

УДК 316.77:005.57:165.02

І. С. Бондаренко

ПОСТНЕКЛАСИЧНІ ПРАКТИКИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

У статті досліджено еволюційно-синергетичні принципи розвитку соціально-комунікаційної системи. Здійснено спробу системного аналізу соціально-комунікаційних технологій за допомогою категоріального апарату та методологічних принципів синергетики.

Ключові слова: біфуркація, еволюція, інформація, код, нелінійність, ноосфера, синергетика, система, теорія катастроф, творчість, технологія, флуктація, хаос.

I. Вступ

Синергетика, або теорія самоорганізації відкритих, дисипативних систем, демонструє «наскрізну складність світу», пояснюючи еволюцію як неповторну модель, що розгортається в нелінійних модусах («стрілах») часу: минулого, теперішнього та майбутнього. Еволюційність, темпоральність, емерджентність та холізм – концептуальні показники, що експлікують синергетичне осягнення розвитку світу, людини та культури як макроскопічних систем.

Соціально-комунікаційна система як складна динамічна структура когерентно включена в більш масштабні еволюційні процеси. Вона є атрактором, який моделює схему розвитку всіх ієрархічних рівнів суспільства, зумовлює внутрішню заданість їх самоорганізації. Флуктації, що відбуваються в соціально-комунікаційній сфері, стають точками позитивної нерівноваги в ході цивілізаційного поступу.

Суспільною комунікаційною системою В. Різун називає «технологічну систему, яка включає певну соціальну структуру як носія функцій комуніканта, об'єкт (суб'єкт) впливу – комуніката та засоби впливу (медіа тощо)» [10]. У синергетичній проекції СКС можна розглядати як динамічну нелінійну самоорганізовану систему, когерентну сукупність макро- і мікросистем («темповсвітів»), що мають свою історію та внутрішній час.

Синергетика, на відміну від традиційних парадигм, фокусує увагу не сталих, «стійких» станах певної системи, а на їх еволюційній динаміці. Природа, людина та суспільство в ній розуміються не як автономні проекти цивілізаційного розвитку, а як абсолютно синхронні нелінійності в «ландшафтах коеволюції». Синергетична методологія дає змогу інтерпретувати соціальні комунікації з позицій холізму та теорії систем, застосовувати принципи математичного аналізу, одночасно моделювати комунікаційну ситуацію в проекціях минулого, теперішнього та майбутнього, осягнути креативний потенціал комунікаційних технологій.

Наразі синергетичний підхід до інтерпретації соціально-комунікаційних явищ в українській науці майже не розроблений, хоча використання методології синергетики значно розширило б межі їх розуміння. У сучасній комунікативістиці активно задіяний системний аналіз феноменів комунікації, але систему СКС часто розглядають як автономну структуру. Синергетична методика автоматично вводить її в загальний еволюційний процес. У ході дослідження нами реалізовано методи нелінійного аналізу, статистичної фізики, термодинаміки та кібернетичні теорії управління.

II. Постановка завдання

Мета статті – провести системний аналіз соціально-комунікаційних технологій за допомогою категоріального апарату та методологічних принципів синергетики.

III. Результати

Основними принципами синергетичного аналізу еволюції будь-якої системи є нестійкість, нелінійність, ієрархічність, діалогічність/комунікативність, самоорганізація, креативність. Вони відображають опозиційні фази порядку та хаосу, які й становлять зміст динаміки системи.

Зауважимо, що названі принципи стають не тільки концептуальними поняттями синергетичної парадигми, а й подають досить оптимістичні прогнози щодо кризових станів суспільних систем. Так, у синергетичних сценаріях будь-яка соціальна катастрофа є нетривалою точкою біфуркації для самооновлення та самоорганізації системи. За таких потрактувань, сучасний духовний вакуум, спричинений медіа, створює ситуацію «перезапуску», переосмислення основ буття людини. Останнім часом ми стаємо свідками креативних пошуків вирішення гуманітарних проблем. Соціальна інженерія (як мегасистема творчої реконструкції суспільства) через проекти медіаосвіти/медіакультури, педагогічні стратегії, державні програми, наукові студії та комунікаційні технології пропонує людству реальні шляхи виходу зі стану нерівноваги.

Соціальну інженерію ми розуміємо як поліфахову сферу, що об'єднує творчі зусилля спеціалістів у галузі соціальних комунікацій, соціології, філософії, психології, безпекознавства, політології, націлених на оптимізацію та модернізацію суспільних процесів. Реалізуючи множини значущих для людства проєктів, суспільні інженери (як професіонали майбутнього) спиратимуться на підходи інженерної діяльності – соціокультурного феномена сучасності, засобу продуктивності та креативності індивіда.

Комунікаційна система є самоорганізованою, дисипативною, відкритою та нелінійною. Це її органічний стан. Усі процеси сучасного розвитку СКС відбуваються в шаленій динаміці. Сьогодні темпосвіт соціальних комунікацій перевершив закони розвитку біологічної системи, яка завжди демонструвала високий синхронізм та координацію її окремих частин (приміром, обмін речовин у клітинах).

Комунікаційний «метаболізм» зумовив усеосяжність Всесвіту. ІТ-технології, завдяки надшвидкісним способам обробки та передачі інформації, глобалізували світ. «Ємність пам'яті, швидкість обробки даних, сенсори і навіть кількість пікселів у смартфонах та цифрових камерах, – зауважує Дж. Кін, – усе це зростало за експонентою. [...] Дешева і надійна транскордонна комунікація стає нормою для все більшої кількості людей та організацій. Тиранія відстані та уповільнених зв'язків повалена» [4, с. 18–19]. Світ дійсно вступив у синергійний режим неперервного діалогу. Комунікація конститує реальність та буття.

Усі елементи соціально-комунікаційної системи здатні до самоорганізації. Просторово-часові ускладнення будь-якої форми СКС зумовлюють не лише її геометричну модифікацію, а й змінюють архітектуру глобальних систем. Так, проблема етичних вимірів функціонування засобів масової інформації лежить у площині самоорганізації їх діяльності. Саморегулювання засобів масової інформації – внутрішньо-професійна організаційна активність, що забезпечує соціальну відповідальність ЗМІ перед суспільством; це добровільна зобов'язаність орієнтованих на якість працівників ЗМІ підтримувати конструктивний діалог з громадськістю. Основою саморегулювання є дотримання мінімальних принципів етики, достовірності, прав особистості/аудиторії при повному збереженні принципів редакційної свободи. Утверджуючи морально-етичні стандарти, саморегулювання сприяє збереженню довіри суспільства до ЗМІ.

Синергетичний вимір соціально-комунікаційної системи актуалізує проблему співвіднесеності та взаємозумовленості понять «інформація» – «комунікація». Їх бінарність оформлює сферу спілкування, взаємодії, пізнання, тобто соціального буття. Н. Луман інтерпретує комунікацію як трикомпонентну операцію, у якій *інформація* є «несподіваним відбором із багатьох можливостей», *повідомлення* – завжди «привернутим до якоїсь миті» і *розуміння* – «неповторним та доступним у спогадах». Ці компоненти, наголошує Н. Луман, є рівнозначними, що унеможлиблює надання лише одному з них «онтологічної первинності» [7]. Комунікація – це суспільно зумовлений процес трансляції інформації. І це аксіома з двома рівнозначними величинами. Інформація – «всезагальна генеративна основа Всесвіту» (І. Юзвішин). Комунікація ж оформлює соціальний універсум; суспільство – це комунікаційний процес. «Не існує жодної соціокультурної життєвої форми, яка б не була націлена на продовження комунікативної дії за допомогою аргументативних засобів – скільки б рудиментарними не були форми аргументації і скільки б замало не були інституціалізованими процеси досягнення взаєморозуміння», – зауважував Ю. Хабермас [11, с. 157–158].

Зазначимо, у синергетичних теоріях особливого статусу набуває феномен інформації (пам'ять – своєрідний інформаційний геном будь-якої живої матерії) не лише як креативного ресурсу певної перетворювальної діяльності, а й неодмінного показника відкритості та нелінійності будь-якої системи, яка функціонує завдяки обміну «речовиною, енергією та інформацією із зовнішнім світом» [6, с. 31]. Приміром, передача генетичної інформації відповідає водночас за стабільність та розвиток біосфери як системи.

Питання ноосфери (сфери розуму) як принципово нової моделі розвитку світу, у якому переважає духовна творчість людини, дотичне до проблеми осягнення соціально-комунікаційної системи. В. Вернадський, аналізуючи геологічну історію Землі, зазначав, що біосфера під дією наукової діяльності людини еволюціонує в ноосферу. На його думку, саме людина стає «найпотужнішою геологічною силою», здатною розумом та творчістю змінювати сферу свого життя [3, с. 149].

У нинішніх концепціях ноосфера – емерджентний результат комбінаторики інформації, накопиченої біосферою. Інформація генетично пов'язана з розумом – засобом розробки різноманітних технологій виживання. У розрізі нашої наукової проблематики принципівим є розуміння технології як універсальної інтелектуальної та комунікаційної моделі передачі життєвого досвіду, як алгоритму реалізації творчого задуму. Звичайно, показник креативності кожної технології є величиною варіативною, залежною від багатьох показників: сфери її застосування, об'єкта/суб'єкта впливу, технологічного ресурсу, розвитку самого суспільства, часу. Тому кожне повторне здійснення будь-якої «людинорозмірної» технології завжди буде мати корелятивний та неповторний результат. Це ніби ефект «сніжинки Коха» – межа нескінченної конструкції та синергетичний показник емерджентності системи.

Сучасні соціально-комунікаційні технології, по суті, є масштабними проектами суспільної інженерії, здатними перетворювати систему ціннісних орієнтацій людини, її свідомість, волю. Змінюючи людину як соціальний конструкт, СКТ модифікують суспільство.

Підкреслимо, соціально-комунікаційні технології безпосередньо включені в синергетичну парадигму: вони виступають її об'єктом як неодмінні атрактори історичної динаміки культури, як флуктації, що призводять до виникнення нових відносно стабільних структур, як фрактали, що відображають цілісність та аналогічність матеріальних та духовних систем. І хоча синергетика демонструє достатньо «оптимістичне» бачення розвитку сучасного світу, утім, у її концепціях соціально-комунікаційна система часто постає в контексті антропологічної кризи та в розрізі теорії катастроф. Зазначимо, семантика математичного концепту «катастрофа» досить нейтральна: стрибкоподібні зміни, що виникають у вигляді раптової відповіді системи на плавну зміну зовнішніх умов [1, с. 8]. Та ж веселка як каустична система є прикладом «катастрофи складки» (Т. Постон, І. Стюарт).

Теорія катастроф вивчає біфуркації динамічних систем (диференціальних рівнянь). Термін «біфуркація» є трансдисциплінарним поняттям, що позначає якісні трансформації системи, що зумовлюють виникнення нового режиму її поведінки. Досліджуючи закони «плюралістичного світу», бельгійські вчені І. Пригожин та І. Стенгерс зазначають: «Поблизу точок біфуркації в системах спостерігаються значні флуктуації. Такі системи ніби «коливаються» перед вибором одного з декількох шляхів еволюції, і знаменитий закон великих чисел уже не діє. Незначна флуктуація може стати початком еволюції абсолютно іншого спрямування, що різко змінить усю поведінку макроскопічної системи. Неминуче напрошується аналогія із соціальними явищами й навіть історією. Випадковість і необхідність [...] відіграють величезну роль в описах нелінійних дуже нерівноважних систем» [9, с. 56].

Прикладами суспільних біфуркацій можна вважати соціальні революції, реформи, війни, технологічні новації. Соціетальна система, яка опинилася в режимі біфуркації, для відновлення відносної рівноваги як ніколи потребує ідеологічної репарації – активного продукування/відновлення системи цінностей та норм поведінки. Утім, каскад біфуркацій у суспільстві є ознакою його динамічності, гнучкості та мобільності. Та, важливо: сучасне людство повинно вміти свідомо управляти точками нерівноваги, адже будь-яка мала флуктуація (приміром, медійна версія факту) може серйозно вплинути на всю траєкторію історичної еволюції. Вдамося до синергетичної метафори: малий камінець може спричинити гірський обвал.

Проектування каскаду біфуркацій у суспільстві та керування ним є функціями соціальної інженерії – професійної практичної діяльності, здатної ефективно регулювати, прогнозувати, контролювати та планувати хід соціетального розвитку.

Г. Почепцов розробив концепцію комунікативного інжинірингу, завданням якого є «створення й утримання такої картини світу, яка дозволить у потрібному руслі трансформувати світ реальний» [8, с. 6]. Автор зауважує, що це уможливилось завдяки технологічному освоєнню комунікацій. «Комунікативний інжиніринг, – продовжує дослідник, – спрямований на доставку потрібних змістів заданим цільовим аудиторіям. Це можуть бути революційні змісти, що здатні трансформувати суспільство [...], а можуть бути і заспокоїливі смисли, які ми бачимо, приміром у «мільних операх» та інших розважальних жанрах» [8, с. 5].

У процесі такої «доставки потрібних змістів» потрібно враховувати одну суттєву похибку: людство вступило в новий етап розвитку цивілізації – інформаційне суспільство/суспільство знань. Дж. Ваттімо лексично окреслює його категорією «прозорості»: соціум постмодерну, народжений масмедіа, є більш освіченим, складним і навіть хаотичним. І саме цей «відносний хаос» дає надію на подальшу емансипацію (незалежність) [2, с. 11].

Комунікаційний хаос як складова інформаційної ентропії, зрештою, призведе до самоорганізованого порядку в траєкторії нелінійності часу, у яких періоди катастроф є неминучими та природними. Це незворотність («стріла часу») процесів еволюції будь-якої системи, у тому числі соціально-комунікаційної. «Стадія нового середньовіччя» (О. Князева) – шанс системи підтримати життя складної структури (організації) за рахунок часткового повернення до минулого. Комунікаційний аутопоезис здатний відтворити всеосяжну систему. Варто тільки здійснити «перезавантаження» – переоцінку меметичних домінант, спланувати комунікаційні дії, на основі попереднього досвіду спроектувати результат. Реалізувати глобальну соціально-комунікаційну технологію аутопоезису можна за умови всезагальної синергії дій всіх учасників цивілізаційного процесу – через солідарність та синхронність.

Коеволюційна динаміка світу – це інтеракція (через комунікацію) між частиною й цілим, індивідом і соціумом, це співучасть у конструюванні світу та трансформації своєї свідомості в ландшафтах креативності – «мистецтво жити в одному темпоритмі» [5]. «Нелінійне, творче ставлення до світу означає відкриття здатності бути творцем» [5, с. 209], – резюмує О. Князева.

Категорія творчості в системі соціально-комунікаційних технологій є критерієм їх ефективності та здатності змінити хід соціального руху. Цей когнітивний компонент привносить у технологічний процес аспект унікальності та новації. Усі людинорозмірні системи рухаються в напрямках

розвитку творчих потенцій. Це абсолютно органічний аспект ускладнення їх самоорганізації. Творчі зусилля та результати стають біфуркаційними, «поворотними» в будь-якій сфері діяльності людини.

Соціально-комунікаційні технології як особливі різновиди професійної діяльності людини завжди орієнтовані на творчість. Формування громадської думки, станів масової свідомості та поведінки в усі часи відбувалося на рівні креативних моделей організації простору. Первісні танок і ритуал, родоплемінні обряд та звичай, феодалський церемоніал, модерні форми організації мас містили в собі потужний творчий заряд розвитку особистості, культури та соціуму. Використовуючи комунікаційні практики як цілеположні константи, соціальні суб'єкти акумулювали досвід та знання, декларували свої волевиявлення, консолідували роди – племені – народи – нації, проектували майбутнє та творили цивілізацію. Усі соціальні процеси та інституції є продуктом соціально-комунікаційної інженерії – креативної моделі організації буття.

IV. Висновки

Синергетичні пошуки сутності сучасних соціально-комунікаційних процесів значно розширюють горизонти їх наукової інтерпретації. Завдяки синергетичному фокусуванню соціально-комунікаційна система постає у своїй цілісності та заданості: вона водночас складає архітектуру загальної коеволюції Всесвіту і є автономним темпосвітом, що має свої внутрішні резерви самоорганізації й динаміки. Синергетика не обмежується минулим та теперішнім макроскопічних світів, вона осмислює їх перспективу – майбутнє. Така теоретична та світоглядна база актуалізує статус соціоінженерної діяльності у сфері комунікації й комунікаційних технологій як креативних проектів трансформації суспільства. Вивчення алгоритму впливу конкретної соціально-комунікаційної технології в конкретній сфері буття людини, підготовка реального проекту її впровадження та його наслідків є подальшими й дуже важливими перспективами науки про соціальну комунікацію.

Список використаної літератури

1. Арнольд В. И. Теория катастроф / В. И. Арнольд. – 5-е изд. – Москва : URSS. КомКнига, 2007. – 127 с.
2. Ваттимо Дж. Прозрачное общество / Дж. Ваттимо ; пер. с ит. Дм. Новикова. – Москва : Логос, 2002. – 128 с.
3. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – Москва : Наука, 1989. – 261 с.
4. Кин Дж. Демократия и декаданс медиа / Дж. Кин ; пер. с англ. Д. Кралечки на ; под науч. ред. А. Смирнова. – Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – 312 с.
5. Князева Е. Н. Синергетика. Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов ; вступ. ст. Г. Г. Малинецкий ; РАН, Ин-т философии, Ин-т прикл. математики им. М.В. Келдыша. – Москва : URSS. КомКнига, 2007. – 268 с.
6. Князева Е. Н. Одиссея научного разума. Синергетическое видение научного прогресса / Е. Н. Князева. – Москва : ИФРАН, 1995. – 228 с.
7. Луман Н. Л. Общество как социальная система / Н. Л. Луман ; пер. с нем. А. Антоновский. – Москва : Логос, 2004. – 232 с.
8. Почепцов Г. Г. Коммуникативный инжиниринг: теория і практика : навч. посіб. для студ. і асп. / Г. Г. Почепцов. – Київ : Альтпрес, 2008. – 408 с.
9. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс ; пер. с англ. Ю. А. Данилова ; общ. ред. и послесловие В. И. Аршинова, Ю. Л. Климентовича, Ю. В. Сачкова. – Москва : Прогресс, 1986. – 432 с.
10. Різун В. В. Соціальнокомунікаційний підхід у науці та галузі соціальної інженерії [Електронний ресурс] / В. В. Різун. – Режим доступу: journalib.univ.kiev.ua/Socialniy_pidhid.pdf.
11. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – Санкт-Петербург : Наука, 2000. – 377 с.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2017.

Бондаренко И. С. Постнеклассические практики интерпретации социально-коммуникационной системы

В статье исследуются эволюционно-синергетические принципы развития социально-коммуникационной системы. Осуществляется попытка системного анализа социально-коммуникационных технологий с помощью категориального аппарата и методологических принципов синергетики.

Ключевые слова: бифуркация, эволюция, информация, код, нелинейность, ноосфера, синергетика, система, теория катастроф, творчество, технология, флуктуации, хаос.

Bondarenko I. Postnonclassical Practices to Interpret a Social Communication System

This research looks at the evolutionary and synergetic principle of the development of social communication system. The author uses categorical apparatus and synergetic methodological principles to conduct a system analysis of social communication technologies. The article emphasizes that the the-

ory of self-organization of open dissipative systems shows the «universal synergetics of the world», interprets evolution as an inimitable model which unfolds in the nonlinear time series, namely, past, present and future. Conceptual reductions of evolutionism, temporality, emergentism and holism explain the development of the world, humans and cultures as microscopic systems from the synergetic viewpoint. The above-mentioned aspects have been in the focus of this research.

The findings prove that social communication system as a complex and dynamic structure is coherently included in the major evolutionary processes. This system is an attractor that modifies the model of development for all hierarchical levels in a society and precondition their internal ability of self-organization. Fluctuations in the sphere of social communication become the points of positive imbalance in the course of development of a civilization.

The author also highlights orientation of social communication technologies on creativity due to them being special kinds of professional activity. Public opinion, states of collective consciousness and behavior have always been formed at the level of creative models of spatial organization.

Key words: *bifurcation, evolution, information, code, nonlinearity, noosphere synergetics, system, catastrophe theory, creativity, technology, fluctuation, chaos.*